

PSIXOLOGIYANING AMALIYOT BILAN BOG‘LIQLIGI VA O‘QITISH METODIKASI

Qarshiyeva Asila

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
Amaliy psixologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20065096>

Annotatsiya (o‘zbek tilida). Ushbu tezis psixologik bilimlarning amaliyot bilan uzviy bog‘liqligini hamda psixologiyani o‘qitish metodikasining amaliy kompetensiyalarni shakllantirishdagi rolini tahlil qiladi. Maqsad amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish modelini asoslash va uni oliy ta‘lim sharoitida qo‘llash mezonlarini belgilashdir. Metodologiya sifatida nazariy tahlil, taqqoslash va didaktik modellashtirish qo‘llanadi. Ilmiy yangilik amaliy vaziyatlar asosida reflektiv-analitik o‘qitish tamoyillarini integratsiyalashda ifodalanadi.

Аннотация (rus tilida). В тезисе анализируется взаимосвязь психологического знания с практикой и роль методики преподавания психологии в формировании прикладных компетенций. Целью является обоснование практико-ориентированной модели обучения и определение критериев ее реализации в высшей школе. Методология включает теоретический анализ, сравнение и дидактическое моделирование. Научная новизна состоит в интеграции рефлексивно-аналитических принципов обучения на основе практических ситуаций.

Abstract (ingliz tilida). This thesis examines the linkage between psychological knowledge and professional practice, focusing on teaching methodology as a means of developing applied competencies. The aim is to substantiate a practice-oriented instructional model and define criteria for its implementation in higher education. The methodology relies on theoretical analysis, comparison, and didactic modelling. Scientific novelty is expressed in integrating reflective-analytic teaching principles through structured practice-based learning situations.

Kalit so‘zlar (o‘zbek). amaliy psixologiya; kompetensiyaviy yondashuv; o‘qitish metodikasi; refleksiya; kasbiy tayyorgarlik; amaliy vaziyat; didaktik modellashtirish

Ключевые слова (rus). прикладная психология; компетентностный подход; методика преподавания; рефлексия; профессиональная подготовка; практическая ситуация; дидактическое моделирование

Keywords (ingliz). applied psychology; competency-based approach; teaching methodology; reflection; professional training; practice-based scenario; didactic modelling

Asosiy matn. Psixologiya fanining amaliyot bilan bog‘liqligi, avvalo, uning predmeti inson xulq-atvori va psixik jarayonlarning real hayot sharoitlarida namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi. Nazariy tushunchalar o‘z qiymatini, odatda, diagnostika, konsultatsiya, ta‘lim, boshqaruv, sog‘liqni saqlash kabi sohalarda muammoli vaziyatlarni tushuntirish va yechishga xizmat qilganda to‘liq namoyon etadi. Shu ma‘noda psixologiya nafaqat tasvirlovchi, balki o‘zgartiruvchi va rivojlantiruvchi bilim sifatida ham qaraladi. Biroq amaliyotga yo‘naltirilganlik o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi: u o‘qitish jarayonida qanday didaktik mexanizmlar tanlanishi, talaba qanday intellektual va kasbiy harakatlarni bajarishi, bilim qanday faoliyatga “ko‘chirilishi” bilan bevosita bog‘liq. Shuning uchun psixologiyani o‘qitish metodikasi nazariya va amaliyot o‘rtasidagi “ko‘prik” vazifasini bajaradi va mazkur ko‘prikning mustahkamligi o‘qitish mazmuni, metodlari hamda baholash mezonlarining uyg‘unligiga tayanadi.

Amaliyot bilan bog'liqlik masalasi, bir tomondan, ilmiy-psixologik bilimning tuzilishiga taalluqli: psixologik tushuncha, model va qonuniyatlar ko'pincha ehtimollik xarakteriga ega bo'lib, konkret shaxs, vaziyat va kontekstga sezgir bo'ladi. Boshqa tomondan, amaliyot bilan bog'liqlik psixologik aralashuvning axloqiy va metodik shartlari bilan belgilanadi. Har qanday amaliy qaror, ayniqsa diagnostik xulosa yoki psixologik tavsiya, validlik, ishonchlik, konfidentsiallik va zarar yetkazmaslik tamoyillariga muvofiq bo'lishi zarur. Bu talablar psixologiyani o'qitishda ham aks etishi kerak: talaba faqat atamalarni yod olmasdan, dalilga tayangan xulosa chiqarish, baholash xatolarini tanish, metod tanlashni asoslash va professional muloqot olib borish kabi kompetensiyalarni egallashi lozim. Amaliyot bilan uzviylik shu kompetensiyalarning o'qitish maqsadi sifatida aniq qo'yilishi va tizimli ravishda shakllantirilishida namoyon bo'ladi.

Psixologiyani o'qitish metodikasini amaliyotga bog'lashda kompetensiyaviy yondashuv metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuvda natija “bilim miqdori” bilan emas, balki kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyati bilan o'lchanadi. Bu o'rinda kompetensiya deganda faqat ko'nikma emas, balki bilim, metodik fikrlash, qadriyatlar, o'z-o'zini boshqarish va refleksiyaning integratsiyasi tushuniladi. Ta'lim jarayonida bunday integratsiya yuzaga kelishi uchun ma'ruza-seminar formatini amaliy vaziyatlar, keyslar, kuzatuv, mini-tadqiqot, rol o'yinlari va supervisiya elementlari bilan boyitish talab etiladi. Shu bilan birga, amaliyotga yo'naltirilganlik “amaliy mashq ko'paydi” degan soddalashtirilgan tasavvurga keltirib chiqarmasligi kerak: metodika didaktik jihatdan boshqariladigan, maqsadga muvofiq murakkablikka ega, nazariy umumlashtirishni majburiy taqozo etadigan o'quv vaziyatlarini yaratishi lozim. Bu yondashuvda o'qituvchi o'rgatuvchi emas, balki fikrlashni tashkil etuvchi, isbotlash madaniyatini shakllantiruvchi va refleksiyaning boshqaruvchi moderator sifatida ko'riladi.

Psixologiya bo'yicha o'quv mazmunini tanlash va tuzishda amaliyot bilan bog'liqlik mezonlari alohida ahamiyatga ega. Birinchi mezon muammo markazliliigi bo'lib, mavzular real amaliy muammolar doirasida mantiqan qayta quriladi: masalan, motivatsiya nazariyalarini alohida blok sifatida emas, balki o'qishdagi motivatsion pasayish, kasbiy kuyish, jamoada nizolar, moslashuv qiyinchiliklari kabi muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali o'zlashtirish. Ikkinchi mezon metodik savodxonlik bo'lib, talaba har bir nazariy g'oyani qanday empirik dalillar asoslaydi, qanday o'lchash vositalari mavjud, qaysi sharoitda qaysi metod etik va samarali bo'lishini anglab boradi. Uchinchi mezon reflektivlik bo'lib, talabaning o'z pozitsiyasi, stereotiplari va baholash xatolarini tanishi, professional “men”ini shakllantirishi ta'minlanadi. Mazkur mezonlar o'qitish jarayonini faqat kontent uzatishdan ko'ra, kasbiy fikrlashni o'stiradigan tizimga aylantiradi.

O'qitish metodikasida amaliyotga yo'naltirilgan modelni qurish uchun didaktik modellashtirish muhim vosita hisoblanadi. Didaktik model o'quv maqsadlari, o'quv vazifalari, faoliyat shakllari, baholash mezonlari va kutilayotgan natijalar o'rtasidagi bog'lanishni oldindan loyihalaydi. Psixologiya ta'limida bunday model, odatda, uch pog'onali mantiqni talab qiladi: birinchidan, tushuntirish darajasi (nazariy kategoriyalar va mexanizmlar); ikkinchidan, tashxis va tahlil darajasi (muammoni strukturaviy ajratish, dalillarni yig'ish, gipoteza qo'yish); uchinchidan, ta'sir va profilaktika darajasi (tavsiya, aralashuv dizayni, natijani monitoring qilish). Ushbu pog'onalar o'quv topshiriqlarida izchil mujassam bo'lsa, talaba “bilish”dan “qila olish”ga o'tadi, ammo bu o'tish refleksiya va ilmiy asoslanganlik bilan birga kechadi. Ta'lim

psixologiyasi va o'qitish texnologiyalari haqidagi tadqiqotlar amaliyotga yo'naltirilgan topshiriqlar talabalarda chuqur qayta ishlash va transforni kuchaytirishini ko'rsatadi [1]. Shu bilan birga, o'qituvchi amaliy vaziyatni faqat hikoya sifatida emas, balki tahlil qilinadigan ilmiy muammo sifatida taqdim etishi, talabdan dalil va argument talab qilishi lozim.

Amaliyotga bog'langan o'qitishning markaziy mexanizmlaridan biri refleksiv-analitik o'qitishdir. Bu yondashuvda talaba o'z fikrlash jarayonini kuzatadi: qanday taxmin bilan boshladi, qaysi dalilni e'tibordan chetda qoldirdi, qaysi kognitiv xatoga yo'l qo'ydi, qanday etik cheklovlarni hisobga oldi. Refleksiya kasbiy o'sishning sharti bo'lib, u amaliyotda xatolarni kamaytiradi, mijoz yoki o'quvchi bilan muloqotda mas'uliyatni oshiradi. Amaliy psixologiyada ayniqsa muhim bo'lgan “nazariy ko'rish” refleksiya orqali shakllanadi: ya'ni vaziyatni kundalik tasavvur bilan emas, nazariy kategoriyalar yordamida ko'ra olish. Klassik rus psixologik maktabida faoliyat va ong birligi, ijtimoiy vositalangan rivojlanish g'oyalari ta'lim jarayonida aynan shunday nazariy ko'rishni shakllantirishga xizmat qilishi ta'kidlangan [2]. Bu g'oyalar zamonaviy o'qitish metodikasida amaliy vaziyatlarni tahlil qilish uchun metodologik tayanch bo'la oladi, chunki ular xulq-atvorni yakka omillar bilan emas, faoliyat tizimi va ijtimoiy kontekst orqali tushuntirishga undaydi.

Psixologiyani o'qitishda amaliyotga yo'naltirilgan baholash tizimi ham muhim bo'lib, an'anaviy test yoki og'zaki savol-javob bilan cheklanib qolmasligi kerak. Baholashning maqsadi talabning tushunchani eslab qolishini emas, balki vaziyatni tahlil qila olishini, metod tanlashni asoslashini, natijani talqin qilishda ehtiyotkor bo'lishini va etik me'yorlarga rioya qilishini ko'rsatishdan iborat. Bunda rubrikalar, kriterial baholash, portfel, keys-analiz, diagnostik protokolni yozish, mini-tadqiqot hisobotlari kabi shakllar qo'llanishi mumkin. Mazkur yondashuv, bir tomondan, talabning mas'uliyatini oshiradi, ikkinchi tomondan, o'qituvchining baholashdagi subyektivligini kamaytiradi. O'qitish metodikasida baholashni o'qitishning bir qismi sifatida ko'rish, ya'ni formatif baholashdan keng foydalanish, amaliy kompetensiyaning bosqichma-bosqich shakllanishini ta'minlaydi. Zamonaviy didaktik tadqiqotlarda baholashning o'qitish bilan integratsiyasi o'quv natijalarini barqarorlashtirishi qayd etiladi [3].

Amaliyot bilan bog'liqlik, shuningdek, psixologiyani o'qitishda metodologik madaniyatni shakllantirishni talab qiladi. Metodologik madaniyat deganda talabning ilmiy muammo qo'yish, gipoteza ishlab chiqish, o'lchash vositasini tanlash, ma'lumotlarni talqin qilish va xulosalarni chegaralash qobiliyati tushuniladi. Bu qobiliyat bo'lmasa, amaliyot “intuitsiya”ga tayanib qoladi, bu esa professional xatarlarga olib kelishi mumkin. Xususan, shaxsni baholashda stereotiplash, bir belgidan umumiy xulosa chiqarish, korrelyatsiyani sabab sifatida talqin qilish kabi xatolar tez-tez uchraydi; o'qitish metodikasi bunday xatolarni maxsus o'quv vaziyatlari orqali ochib berishi va tuzatish strategiyalarini o'rgatishi zarur. Xalqaro ilmiy an'anada ilmiy dalillarga tayangan amaliyot (evidence-based practice) konsepsiyasi aynan shuni talab qiladi: nazariya, empirik dalil va professional ekspertiza muvozanati [4]. Demak, amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish nafaqat “ko'proq amaliy mashq”, balki ilmiy dalil va etik mas'uliyatga tayangan qaror qabul qilish madaniyatini singdirishdir.

O'zbekiston oliy ta'limi sharoitida psixologiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish, birinchi navbatda, o'quv reja va fan dasturlarida amaliy kompetensiyalarni aniq operatsionlashtirishni talab qiladi. “Talaba biladi” kabi umumiy ifodalar o'rniga “talaba muammoli vaziyat bo'yicha psixologik gipoteza tuzadi, mos metodni tanlaydi, natijani cheklovlari bilan talqin qiladi, etik xavflarni ko'rsatadi” kabi kuzatiladigan natijalar belgilanishi

lozim. Ikkinchidan, amaliyot bazalari bilan hamkorlik o‘qitish metodikasining tarkibiy qismiga aylanishi kerak: maktab, kollej, klinika, korxonalar, maslahat markazlari bilan tuzilgan shartnomalar asosida kuzatuv va amaliy ishtirok rejalashtiriladi. Uchinchi jihat, o‘qituvchining metodik kompetensiyasidir: o‘qituvchi psixologik kontentni bilish bilan birga, keys tuzish, refleksiyaning boshqarish, formatif baholashni tashkil etish, akademik halollikni ta‘minlash bo‘yicha ham malakaga ega bo‘lishi zarur. O‘zbekiston psixologiya ta‘limiga oid qo‘llanmalar va metodik ishlanmalar mazkur yo‘nalishda amaliy tavsiyalar beradi [5], biroq ularni zamonaviy kompetensiyaviy baholash va reflektiv o‘qitish bilan izchil integratsiya qilish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. Psixologiyaning amaliyot bilan bog‘liqligi o‘qitish metodikasida nazariya, metod va kasbiy vazifalar birligini ta‘minlash orqali real mazmun kasb etadi. Amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish modeli muammo markazlilik, metodik savodxonlik va reflektivlik mezonlariga tayanganda talabalarda psixologik fikrlash, dalilga asoslangan qaror qabul qilish hamda etik mas‘uliyat barqaror shakllanadi. Didaktik modellashtirish, keys va vaziyatli tahlil, formatif baholash hamda amaliyot bazalari bilan hamkorlik ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi. Natijada psixologiya ta‘limi nazariy bilim uzatishdan amaliy kompetensiyani shakllantiradigan ilmiy asoslangan tizimga aylanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mayer R. E. The Cambridge handbook of multimedia learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 960 p.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999. 352 с.
3. Biggs J., Tang C. Teaching for quality learning at university. Maidenhead: Open University Press, 2011. 389 p.
4. Kazdin A. E. Research design in clinical psychology. Boston: Pearson, 2017. 560 p.
5. G‘oziyev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 304 b.
6. Karimova V. M. Psixologiya: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. 256 b.